

Pontosító felvetések Jób könyve írásmagyarázatához

Jób könyve alapvető üzenetei könnyen érthetők és viszonylag jól feltártak főiskolánk kapcsolódó jegyzetében, illetve a hozzáférhető írásmagyarázatokban.¹ Elsősorban a sátáni kikéretés „kulisszatitkának” jelentősége, Jób ártatlan szenvedése és az eközben megnyilatkozó hite, hűsége, valamint a három barát vélekedéseinek torz mivolta említhető az alapvető üzenetek között.

Van azonban néhány zavaró részlet a könyvben, amelyek mintha kilógnának az alapüzenetek által körvonalazott eszmei struktúrából, így az alapüzeneteket mégoly helyesen felmutató írásmagyarázatok is csak kissé „csikorogva” tudják magukba illeszteni őket, esetleg kényszerű figyelmen kívül hagyás a sorsuk. Miért nem ítéli meg Isten Elihut, a negyedik barátot a három idősebb baráttal együtt? Miért feddi meg viszont Jóbot? Egyáltalán, hogyan értsük azt, hogy Jób igaz volt, ha a Szentírás másutt azt írja, hogy senki sem igaz (lásd pl. Mt 19,17; Rm 3,10), és maga Jób is hol igaznak, hol bűnösnek nevezi önmagát? Hogyan ad választ Isten terjedelmes, ám Jób esetére közvetlenül nem reflektáló megszólalása a történetekre? Miért nem tárja fel Isten a szereplők előtt is az olvasó által ismert sátáni kikéretést? Ilyen kérdéseket szülhetnek a hivatkozott problémás részletek. Ezek az igeszakaszok persze nagyon is hasznosak egyszersmind, hiszen figyelmeztetnek: Jób könyvének vannak még fel nem tárt mélységei, amelyek a megértett igazságokat is árnyalhatják, tovább mélyíthetik.

A következőkben néhány olyan újszerű felvetést teszünk – olykor régiek föllevenítése mellett –, amelyek segíthetnek egyes problémás részletek megértésében, illetve a könyv világos alaptanításaihoz történő csatlakoztatásukban.

Milyen értelemben volt Jób igaz?

A hit általi megigazulás Jób könyvében

Jób igaz volta központi jelentőségű: ezért lett – illetve lehetett – Jób alanya a

sátáni kikéretésnek, ami azután kirobbantja és végig mozgásban tartja a könyv „szellemi” cselekményét. Az említett központi jelentőséget húzza alá, hogy már a felütésnek is ez adja a témáját: a kategorikus kijelentés szerint Jób „feddhetetlen, igaz, istenfélő és büngyűlölő” volt (1,1). A jellemzést azután maga Isten erősíti meg, ugyanezekkel a szavakkal, két ízben is (1,8; 2,3). Jób jelleme a kortársai között is közmondásos volt (lásd pl. 4,3-7). További nyomatékot jelent, hogy Jób a teljes Szentírást tekintve is jelképes személyé vált (lásd Ezék 14,13-20; Jak 5,11). Ugyanakkor Jób félreérthetetlenül utal a bűneire (lásd pl. 7,20-21). Mindezek tükrében halaszthatatlanná válik annak tisztázása: mit jelent pontosan, hogy Jób igaz volt?

A kérdést Jób és barátai vitájának egy rövid, de reprezentatív epizódja alapján igyekszünk megválaszolni, amely - meglátásunk szerint - egyaránt megvilágítja, hogy mit jelent és mit nem jelent Jób igaz volta. A párbeszéd második körében Jób egyebek mellett a következő kijelentést teszi: „Ki adhat tisztát a tisztátalanból? Senki. (...) De most számlálgatod az én lépéseimet, és nem nézed el az én vétkeimet! Gonoszságom egy csomóba van lepecsételve, és hozzáadod bűneimhez.” (14,4-17) Elifáz többek között a következőket válaszolja erre: „A te szád kárhoztat téged, nem én, és a te ajkaid bizonyítanak ellened. (...) Micsoda a halandó, hogy tiszta lehetne, és hogy igaz volna, aki asszonytól születik?” (15,6-14)

Az idézett részletben Jób világosan utal vétkeire. Teszi ezt úgy, hogy nem sokkal ezelőtt határozottan kijelentette ártatlanságát (lásd 9,21), és azt a későbbiekben is következetesen fenntartja: „Amíg lelkeket ki nem lehelem, ártatlanságomból magamat ki nem tagadom. Igazságomhoz ragaszkodom, róla le nem mondok, napjaim miatt nem korhol az én szívem.” (27,5-6) Jób tehát egyszerre nevezi magát igaznak és bűnösnek. Elifáz ezt ellentmondásnak látja - minden bizonnyal erre utalnak szavai: „A te szád kárhoztat téged, nem én, és a te ajkaid bizonyítanak ellened.” Vagyis a vitának ezen a pontján már nem egyszerűen Jób bűnösségének fikciója a téma, hanem egy logikai ellentmondás, amelyet Jób képvisel, és ami „magas labda” Elifáznak és társainak.

De valóban feltétlenül logikai ellentmondás, hogy valaki egyszerre igaz és bűnös? Úgy véljük, éppen ennek az ellentmondásnak a feloldhatóságában válik világossá, hogy Jób milyen értelemben „feddhetetlen és igaz”, ebben mutatkozik meg már Jób könyvében is - mint a Biblia legősibb iratában - a hit általi megigazulás eszméje.

Az „egyszerre igaz és bűnös” ellentmondásba torkolló jóbi védekezés szó szerint idézi meg Luther hit általi megigazulással kapcsolatos bibliai felismerésének esszenciális kifejezését: „simul iustus et peccator”. Luther felismerése a hit általi megigazulás első fázisát (avagy nyitányát) jelenti, az úgynevezett tulajdonított igazságot (vö. Rm 4,1-11). Ennek lényege, hogy Isten a Megváltó büntelenségét tulajdonítja az embernek a hite alapján, azaz a megtért, a metanoiát, a gondolkodás megváltozását átélő embert már pusztán a megváltozott gondolkodása és értékrendje alapján igaznak minősíti. Az iménti ellentmondás feloldása, egyben a tulajdonított igazság csodája abban rejlik tehát, hogy Isten a szándékszinten meglévő igazzá válást ismeri el úgy, mintha az ember már ténylegesen igazzá vált volna, miközben ennek esetleg még semmilyen erkölcsi produktuma - megváltozásának külsőleg is látható jele - nincs.

Jób ebben az értelemben - a tulajdonított igazság értelmében - mindenképpen igaz volt. Igaz voltára tett kijelentéseit akkor értelmezzük tehát helyesen, ha nem abszolút büntelenséget értünk rajtuk - minthogy Jób ezt ki is zárja a bűneire tett egyidejű utalásokkal -, hanem azt, hogy Jóbnak nem voltak rendezetlen bűnei; amint ő maga fogalmaz: „Napjaim miatt nem korhol az én szívem.” (27,6)

A hit általi megigazulás bibliai eszméje említésekör nem hagyhatjuk szó nélkül annak másik fázisát, az úgynevezett részesített igazságot (vö. 2Pt 1,4). Ennek lényege, hogy Isten valóságosan is - külső szemlélők számára láthatóan is - igazzá teszi az embert, annak folyamatos hitbeli együttműködése révén. Jób ez utóbbi értelemben, azaz a gyakorlati életszentség terén is igen magasra jutott. (Ez természetesen messze többet jelent annál, mint hogy a barátai által az elfajult vita hevében kimondott konkrét vádakot illetően - mint a házasságtörés és az uzsoráság - ártatlan volt.) Bibliai kifejezéssel szólva: Jób életében bőséges gyümölcsöt termelt a tulajdonított igazság: ő minden bizonnal valóban isteni természet részese lett (lásd 2Pt 1,4).

Miért feddi meg Isten Jóbot?

Jób hitbeli viszonyulásának két szintje

Jób megfeddése kérdésének élét az adja, hogy Jób emberfeletti próbát állt ki példaértékű hittel, megcáfolva egyszersmind Sátán vádját, amely a hit mögött haszonelvű megfontolást tételezett: „Nem te vetted-e körül őt magát, házat és

mindenét, amije van? Keze munkáját megáldottad, marhája igen elszaporodott e földön. De bocsásd csak rá a kezedet, verd meg mindazt, ami az övé, avagy nem átkoz-e meg szemtől szemben téged?!” (1,10-11)

A feddés ténye mindazonáltal egyértelmű, mint ahogy az is, hogy a feddés Jóbnek szól: Isten a forgószélből elhangzó szavait a 38,1, a 39,34 és a 40,1 igeversek szerint közvetlenül Jóbhoz intézi, aki magára is veszi azokat, és elfogadja az elmarasztalást (lásd a 39,36-37 és a 42,3-6 szakaszt). Fontos viszont, hogy Jób feddése tanító jellegű és sokkal enyhébb hangvétellű, mint a három barát kategorikus és kemény megítélése: Isten kérdésekkel és szembesítésekkel akarja rávezetni Jóbot valamely hiányosságára (lásd pl. a 38,2-4 szakaszt: „Ki az, aki elhomályosítja az örök rendet tudatlan beszéddel? Nosza övezd fel, mint férfiú, derekadat, én majd kérdezlek, te meg taníts engem! Hol voltál, mikor a földnek alapot vetettem? Mondd meg, ha tudsz valami okosat!”)

Mi volt Jób hiányossága, amire Isten rá akarta őt vezetni? A feddés enyhe formája és tanító jellege, valamint Jób próbákban tanúsított hűsége, illetve ennek Isten általi elismerése (lásd 42,7-8) egyértelművé teszi, hogy nem valamiféle fundamentális erkölcsi fogyatékoságról van szó, hanem olyasmiről, ami csak a tökéletesség mértékéhez képest kimutatható eltérés.

Jób hiányosságát illetően Isten megszólalásának következő részlete vezethet nyomra: „Szólt továbbá az Úr Jóbnek, és mondta: Aki pert kezd a Mindenhatóval, cáfolja meg, és aki Istennel feddődik, feleljen neki!” (39,34-35) A Jób és barátai beszélgetését tanulmányozva Jób Istenhez való hitbeli viszonyulásának – avagy tudatállapotának – két szintjét azonosíthatjuk.

Az egyik szint a tökéletes hit szintje. Ezt a következő, gyakran idézett igeszakasz tükrözi a legszebben és legegyszerűbben: „Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára porom felett megáll. És miután ezt a bőroimet megrágnak, nem ebben a testben látom meg Istent. Akit magam látok meg magamnak, az én szemeim látják meg, nem más.” (19,25-27, pontosított fordítás) Ezen a szinten Jób nem csupán a rettenetes csapásokat fogadja el hit által (ami felettébb tiszteletre méltó), hanem a csapások okának nem értését is. Ez a nem értés önmagában is hasonló lelki teher, mint maguk a csapások. Jób azt fejezi ki páratlan hitvallásával, hogy bár most minden jel szerint meg kell halnia, mégpedig úgy, hogy nem látja a történetek miértjét, azzal a bizakodással megy elébe a gyötrelmes halálnak, hogy ezzel még „nincs lefutva a játszma”: a

feltámadáskor megújult, egészséges testtel szólítja elő majd Isten, és feltárja előtte a rejtett okokat. A hitnek ez a szintje jézusi magasságokat idéz, aki a kereszten tartalmilag hasonló felkiáltással nézett szembe a halállal: „Atyám, a te kezébe teszem le lelkemet!” (Lk 23,46)

A hitbeli viszonyulás Jób által megjárt másik szintje éppen az, amelyre Isten fentebb idézett feddő szavai utalnak: az Istennel szembeni perre menés szintje. Elmondhatjuk, hogy ha Jób megállt volna az előző szinten, és nem mond egyebet a 19,25-27 szakasz szerinti hitvallásán túl, akkor tökéletesen zárul életének e nevezetes epizódja. Csakhogy Jób nem hallgatott el, hanem engedve három barátja provokációjának, önmaga védelmére kelt.

A barátok azzal próbálták menteni Isten igazságosságát a Jóbot ért csapások tükrében, hogy Jób titkos bűneit feltételezték. Ezzel egyfajta erkölcsi-logikai satuba szorították Jóbot: ha fenntartja a maga igaz voltát, akkor Istenét tagadja meg, ha Isten igaz voltát tartja fenn, akkor a magáét tagadja meg. (Mint fentebb kifejtettük, erre a tökéletes hitbeli válasz a kérdés felfüggesztése: „Most nem értem, majd a feltámadáskor kiderül.”) Érthető viszont, hogy nem könnyű csendben maradni, amikor az embert „szent logikával” rágalmazzák. Ugyanakkor Jóbot minden bizonnyal nem is csak, sőt elsősorban nem a saját becsületét ért támadás emészthette: számára szintén az lehetett a fő kérdés, mint a barátok számára: hogyan egyeztethető össze Isten igazságossága és irgalma az őt ért csapásokkal? Ám Jób nem teoretikusként állt a kérdés előtt, hanem átélőként, egyszersmind úgy, mint aki tudja, hogy ok nélkül rontatott meg (vö. 2,3; 9,17), még ha ezt kifelé nem is képes bizonyítani. Összehasonlíthatatlanul erősebben kívánhatta tehát az igazság napvilágra kerülését, mint teologizáló barátai.

Jób Istennel szembeni perre menésének attitűdjét talán a következő két igeszakasz fejezi ki a legérzékletesebben: „Távol legyen tőlem, hogy igazat adjak nektek! Amíg lelkemet ki nem lehelem, ártatlanságomból magamat ki nem tagadom.” (27,5) „Oh, ha tudnám, hogy megtalálom őt [Istent], elmennék szinte az ő székéig. Elébe terjeszteném ügyemet, számat megtölteném mentő erősségekkel.” (23,3-4)

Azonnal hangsúlyoznunk kell viszont, hogy az Istennel perlés nem abszolút értelemben negatív cselekedet. Nem hitetlenséget vagy Isten elleni antagonisztikus lázadást takar. Mi több, ég és föld magasságnyira van például a három barát látszólag kifogástalan hite felett (amely valójában általános vallásos

igazságok és kegyes hangzású, de kifejezetten hamis dogmák mondogatásában merült ki). Ezen túlmenően emlékeznünk kell itt arra is, hogy több próféta és hithős is perre ment Istennel, illetve kezdeményezett vitát vele, például Jeremiás és Jónás (lásd pl. Jer 12,1; Jón 4,1-11), de akár a Jelenések könyve által megjelenített mártírok kiáltása is eszünkbe juthat, mint amely bizonyos értelemben hasonlóságot mutat Jób perre menésével (lásd Jel 6,9-10).

Az Istennel perlés erénye mindenekelőtt az, hogy őszinte: mentes a képmutatástól, csakúgy a mélyebb megértést nem kereső vallásos hajbókolástól. Hiszi Istent, Isten igazságát és igazságosságát. Kívánja és sürgeti ennek az igazságnak a bebizonyosodását és realizálódását.

Azonban mindezen erényei ellenére nem tökéletes hitbeli viszonyulás. Tökéletlensége legfőképpen abból fakad, hogy az Istennel perre menő ember csak részlegesen érti az igazságot, nem rendelkezik azzal a mérvű rálátással, amellyel Isten. A részleges igazságra alapított cselekvés pedig – noha alapmotívuma ilyen módon nem hamis – sohasem lehet olyan tökéletes, mint amelynek a teljes igazság szolgál alapjául. Emellett tökéletlenségében természetesen fontos szerepet játszik az ember igazságtalansággal és megpróbáltatásokkal szembeni tűrőképességének végeessége is (vö. pl. Jób 6,11-13; 1Kir 19,2-10; Mt 11,2-3).

Jób Istennel szembeni perre menésében is világosan azonosíthatók a fenti ismérvek. Ő is hiszi Isten igazságos voltát. Vágyakozva várja az igazság nyilvánvalóvá válását. Ám korlátozott rálátása van az igazságra, nem tud a feje feletti sátáni alkuról, és ezek mellett az őt ért csapások is keményen feszegetik tűrőképessége határait, amelyek között mintegy az utolsó a három barát provokációba torkolló vigasztalása. Mindezen tényezők következményeképpen megy perre Istennel: feladja az őt ért igazságtalanság – avagy Isten igazságossága – tisztázásának a feltámadásig húzódó hitbeli elnapolását, ehelyett azonnali tisztázást sürget, azt követelve, hogy itt és most táruljon fel a történetek háttere, ő maga pedig részesüljön rehabilitációban: „Hadd tudnám meg, mely szavakkal felelne nekem, hadd érteném meg, mit szólna hozzám. Vajon erejének nagy volta szerint perelne velem? Nem, csak figyelmezne rám! Ott egy igaz perelne ővele, azért megszabadulhatnék bírámától örökre! (...) miért is nem látják meg az őt ismerők az ő ítéletének napjait?!” (23,5-7; 24,1)

Miért feddi meg tehát Isten Jóbot? Röviden – és képiesen – szólva azért, mert Jób a tökéletes, a feltétel nélkül Istenre hagyatkozó hit szintjéről alászállt az Istennel

perlés szintjére. Ennek kiigazítása nélkül pedig Isten nem ismerhette el Jóbót róla igazán szóló – igaz képet adó – szolgájának (lásd 42,7).

Miért nem marasztalja el Isten Elihut?

Önkorrekció a viharban megjelenő Isten hatására

A Jóbbal folytatott vita során Elihu, a negyedik barát utoljára szólal meg, mindössze egyszer, de meglehetősen hosszan (32-37. fejezet). Beszéde magabiztos és vádló jellegét tekintve lényegében azon a szinten folytatja, amelyre idősebb társai több körön keresztül lesüllyedtek. Éppen ezért meglepő, hogy míg a három barátot Isten kategorikusan megítéli – lényegében úgy, ahogy az olvasó is várja –, addig Elihut nemcsak kihagyja ebből a megítélésből, de egyetlen elmarasztaló szóval sem illeti: „Miután pedig e szavakat mondta az Úr Jóbnak, szólt a Témánból való Elifáznak: Haragom felgerjedt ellened és két barátod ellen, mert nem szóltatok felőlem igazán, mint az én szolgám, Jób.” (42,7)

A történet- vagy bibliakritikai álláspont azzal magyarázza a kérdést, hogy Elihu teljes beszédét később toldották be a szövegbe. (Elihuról a megszólalását felölelő szakaszon kívül nem történik említés.) A Biblia ihletéstanát vallva ez a felvetés nyilvánvalóan elfogadhatatlan. Mindazonáltal Elihu megítélésének hiánya rendkívül erős jelzés az írásmagyarázat számára, ami mellett nem mehet el a biblikusságra törekvő exegeta, sem elbagatellizálnia nem szabad. Nem csupán Elihu személyének helyes értékelése miatt kell figyelembe venni a szóban forgó jelzést, hanem elsősorban azért, amit Elihu személyének helyes értékelése folytán magának a könyvnek a magyarázata nyer.

A kérdés biblikus megválaszolásához először is pontosan meg kell figyelni a három barát megítélésének szempontját: „nem szóltatok felőlem igazán”. Isten tehát elsősorban az alapján ítélte, hogy őróla mit mondtak, milyen képet festettek, nem pedig a Jóbra tett állítások vagy a hozzá való viszonyulás etikai színvonala (például részvétlensége) alapján. Azonban a megítélés imént idézett szempontja arra is ráirányítja a figyelmünket, hogy igaz kijelentésnek csak az minősülhet, amely a Jóbbal történtek kontextusában is igaz és releváns. Azért szükséges ezt hangsúlyozni, mert – mint korábban utaltunk rá – a barátok szájából több olyan kijelentés is elhangzik Istennel kapcsolatban, amely önmagában, illetve általánosságban igaz, ám Jób esetére alkalmazva céltévesztett. Például általában

vitathatatlanul bátorító és igaz Elifáz mondása: „Íme boldog ember az, akit Isten megdorgál, azért a Mindenható büntetését meg ne utáld!” (5,17) Csakhogy az adott szituációban teljesen elhibázott volt Istent úgy beállítani, mint aki bünteti Jóbot, hiszen az őt ért csapások éppen ellenkező okból fakadtak. Az ilyen jellegű állításokra tehát éppúgy áll Isten ítélete – „nem szóltatok felőlem igazán” –, mint azokra, amelyek mindenestől (azaz általában véve is) hamisak.

Elihuról elmondható, hogy helyzeti előnyben volt három társához képest. Helyzeti előnye abból fakadt, hogy – amint a 32,4 igevers utal rá – hallotta az addigi beszédeket, és ő már azok végkifejlete figyelembevételével fejthette ki mondandóját. Vallomása szerint nem akarta újra megfutni ugyanazokat a meddőnek bizonyult köröket, amelyeket a barátai (lásd 32,3, 11-14). Ennek ellenére beszéde első részében aligha sikerült a társai szintje fölé emelkednie. Vannak ugyan a mondandójában előremutató gondolatok, amelyek kapcsán rokonság fedezhető fel Isten későbbi válaszána valamilyik gondolatával.² Azonban ezek legfeljebb felvillanásszerű, töredékes és véletlennek tűnő rátapintások az igazság egy-egy részletére. Nem dominálnak Elihu beszédének ebben a szakaszában, sőt kifejezetten gyökértelenül állnak az önméltató (33,3; 36,4), Jóbot igazságtalan vádakkal illető (34,7-9; 36-37; 35,15-16) és a szenvedést az idősebb barátok alapképletének megfelelően a személyes bűn következményének betudó (34,11, 31, 32/b) szóáradatban. Így bármilyen szimpatikusak ezek az igazságtöredékek, Elihu beszédének első felében nem tesznek szert különösebb jelentőségre.

Azonban úgy tűnik, Elihu beszédének záró részében (36,26- 37,23) valóságos és következetes fordulat történik. Tény, hogy ebben a szakaszban már nincsenek jelen az Elihu eddigi beszédét meghatározó negatívumok (lásd fentebb: önméltatás, Jób vádolása, a barátok képlete), ugyanakkor az eddig felvillanásszerűen előbukkanó igazságtöredékek koherens gondolatmenetté állnak össze, és egyenesen Isten küszöbön álló megszólalását előlegezik.

Mi lehet e fordulat mögött?

Feltűnő, hogy Elihu a beszédének záró részében egyszerre rendkívül gazdagon kezdi alkalmazni a természeti képeket, mégpedig következetesen a viharral, illetve annak kísérőjelenségeivel (felhők, szél, mennydörgés, eső, villámlás stb.) kapcsolatos természeti képeket. Ezek a képek Elihu beszédének teljes záró részén végighúzódnak, mintegy a gerincét képezik annak.

Szintén jelentőségteljes, hogy Elihu a vihart, illetve annak kísérőjelenségeit Isten közvetlen megnyilvánulásaként - illetve jelenlétének közvetlen jeleiként - mutatja be (például a mennydörgés Isten hangja: 37,3; a villámokat kezéből bocsátja ki: 36,32; a különböző csapadékfélék az Ő szavára zuhognak le: 37,5). Egyszersmind a vihart Isten ítélete eszközének is tartja (36,32).

A vihar Elihu által szavakba öntött képeinek sorát a következő jelenet, az Isten megszólalását nyitó szin tetőzi be: „Majd felelt az Úr Jóbnak a forgószélből...” Elihu beszéde közben tehát Isten valóságosan is megérkezik, mégpedig viharban, azaz éppen úgy, ahogy Elihu lefesti.

Hogyan rekonstruálhatjuk mindezek fényében a történeteket?

Vegyük fel ott az események fonalát, hogy Elihu még mint „tökéletes tudású ember” (36,4) „hirdeti a tiszta tudományt” (33,3), vagyis - mai kifejezéssel élve - osztja az észet arról, hogy Isten mit, miért és hogyan tesz. Ám egyszerre borulni kezd az ég, feltámad a szél, villámlik és mennydörög. Nem épp az isteni helyeslés jelei ezek - mondhatnánk.

Elihu is hasonlóképpen gondolhatta - egyértelműen utal a megrettenésére: „Az ő dörgése ad hírt felőle [Isten felől], mint a barom a közeledő viharról. Ezért remeg az én szívem, és csaknem kiszökik helyéből.” (36,33-34) Emellett már ezt megelőzően, beszéde záró részének nyitóversében is visszakozik, addigi mondandójának tartalmát és magabiztosságát tekintve egyaránt: „Íme, Isten fenséges, mi nem ismerhetjük őt!...” (36,26) Szinte tapintható a különbség az imént még ilyesféle hangütésekkel harsogó szónoklathoz képest: „Messziről hozom, amit tudok, hogy igazoljam Alkotómat.” (36,3 - a Magyar Biblia Tanács fordítása) Elihu tehát az elbizakodott istenigazolás helyett megfontoltabb és főleg alázatosabb - a nem értést is felvállaló, sőt azt hitbeli támponttá formáló - attitűdre vált, ami azután beszéde egész záró részét végigkíséri, és új tartalmi, erkölcsi szintre emeli. Ugyanakkor a tapasztalt baljós természeti jelenségek Elihura gyakorolt hatása abban is megmutatkozik, hogy - amint fentebb rámutattunk - innentől kezdve folyamatosan beépíti beszédébe azok képeit.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a közeledő viharban Isten jelenlétét és rosszállását megsejtő, illetve a vihar révén mintegy Isten jelenlétébe kerülő Elihu önkorrekciónak hajtott végre. Ennek eredményeként beszéde záró része egészen más tartalmi és erkölcsi minőséget mutat, mint az első része. Isten minden bizonnyal

erre a megváltozott minőségre – és a változtatásra való hajlandóságra – tekintett, ezért nem ítélte el Elihut a három baráttal együtt. Ugyanakkor a megítélésből történt kihagyás természetesen nem avatja automatikusan példaképpé őt – ez már csak beszédének rossz emléké első része miatt sem lehetséges. A példakép a megvádolt Jób. Isten ítélete nem így hangzik: „nem szóltatok felőlem igazán, mint az én szolgám, Elihu”, hanem: „nem szóltatok felőlem igazán, mint az én szolgám, Jób” (42,7).

Végül vizsgáljuk meg röviden tartalmilag is Elihu beszédének záró részét! Miért hagyhatta jóvá Isten?

Elihu a hivatkozott természeti jelenségek képeivel Isten teremtoi, világfenntartói tevékenységét szemlélteti, egyszersemind ezekkel szembesíti Jóbot: „Isten az ő szavával csodálatosan mennydörög, és nagy dolgokat cselekszik, úgy, hogy nem érthetjük. (...) Vedd ezt füledbe, Jób, állj meg és gondold meg Isten csodáit. Megtudod-e, mikor rendeli azt rájuk Isten, hogy villanjon az ő felhőjének villáma? Tudod-e, miként lebegnek a felhők, vagy a tökéletes tudás csodáit érted-e? Miképpen melegednek át ruháid, mikor nyugton van a föld a déli széltől? Vele együtt terjesztetted-e ki az eget, amely szilárd, mint az acéltükör? Mondd meg nekünk, mit szólunk neki? A sötétség miatt semmit sem kezdhetünk.” (37,4, 13-18) Isten hamarosan hasonlóképpen a világfenntartói tevékenysége átláthatatlanságával szembesíti Jóbot, és ennek révén adja meg neki válaszát a történetek kapcsán (részletesen lásd alább; lényegében azt mondhatjuk, hogy Isten ott folytatja majd, ahol Elihu abbahagyja).

Elihu beszédének záró része azonban a fentiek mellett további üzenetet is magában rejt – ugyancsak a szóban forgó természeti képek alkalmazásával –, amely által ihletett magasságokba emelkedik: „Néha nem látják a Napot, bár az égen ragyog, de szél fut át rajta és kiderül. Észak felől aranyszínű világosság támad, Isten körül félelmetes dicsőség. Mindenható! Nem foghatjuk meg őt, nagy az ő hatalma és ítélő ereje, és a tiszta igazságot el nem nyomja. Azért rettegjék őt az emberek, a kevély bölcsek közül nem lát ő egyet sem.” (37,20-23) A felhők miatt nem látott, de ettől még a helyén levő és idővel újra feltündöklő Nap mint allegória egyfelől Isten közeli színrelépését üzenheti, másfelől – a tartalmi párhuzam alapján – Jób tökéletes hitvallását idézi meg: „Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára porom felett megáll. És miután ezt a bőrömet megrágnak, nem ebben a testben látom meg Istent. Akit magam látok meg magamnak, az én szemeim látják meg, nem más.” (19,25-27) Ugyanakkor az Isten

által mellőzött kevély bölcsek említése - a többes szám alapján is - immár a barátok kritikájaként hangzik. Mindezt az is megerősíti, hogy Jób és barátai vitájában Elihué az utolsó szó, Jób erre már nem válaszol.

Összefoglalva tehát, Elihu kegyetlen és igazságtalan vádlóból Jób a győzedelmes hitére emlékeztető és Isten közeli megjelenésével biztató igazi baráttá nemesül, beszédének záró része pedig Isten megszólalásának gondolati felvezetésévé lép elő.

Milyen választ ad Isten Jób esetére?

Isten művének komplexitása és lassú kibontakozása

Értetlenségre adhat okot, hogy Isten közel öt fejezetet felölelő megszólalása nem ad tételes magyarázatot Jób esetére, sőt mintha egyáltalán nem is foglalkozna a szereplőket feszítő kérdéssel. Részletes beszámoló hangzik el Isten teremtői és világfenntartói-gondviselői tevékenységéről, mely röviden érinti a bűn, illetve annak kezelése problémáját is, majd a teremtményremek behemót, illetve leviatán érzékletes bemutatása zárja a monológot, ám a Jóbbal történtek okáról nem esik szó. Mi tehát Isten válasza tulajdonképpen?

Azt, hogy Isten valóban választ ad, mégpedig megfelelő választ, egyértelművé teszi Jób elfogadó reakciója. Hasonlóképpen az is egyértelművé válik ebből, hogy Isten válasza Jób megfeddéséből következik valamiképpen: Jób elfogadó reakciója egyben önkritika is (lásd 39,36-38; 42,1-6). Végül ugyancsak tényszerű írásmagyarázati támpont, hogy Isten, még ha részletekbe nem is bocsátkozik, de Jób rehabilitálásával és három barátja megítélésével, majd az áldozatbemutatásra és a közbenjárásra szólítással félreérthetetlenül állást foglal Jób igazsága és barátai koncepciójának hamissága mellett (lásd 42,7-9).

A fentiekén túlmenően Isten megszólalásának költői nyelvezete és Jób esete konkrétumainak következetes kerülése is jelzés: Isten nem egyszerűen Jób esetének hátterét akarja feltárni, hanem egyetemes érvényű választ kíván adni. Másrészt üzenetét - a művészi közlés sajátosságainak megfelelően - nem rágja szájba, hanem inkább katartikus ráérzésre próbál elvezetni.

Ha ilyen megközelítéssel vizsgáljuk a monológot, akkor annak első fele - vagyis a behemót, illetve leviatán leírását megelőző szakasz - nyomán Isten teremtői-

fenntartói tevékenységének elképesztő komplexitása kerülhet figyelmünk középpontjába. Hogy valóban a komplexitás itt a kulcsfogalom, megerősíti az a szisztematikus építkezés, amely a költői kifejezésmód mögött is felfedezhető. A beszéd az élettelen (fizikai) világ bemutatásától indul, ezt követően rátér az élővilágra, és annak részeként az emberre, majd a bűn problémájának érzékeltetésével zárul. Az élettelen világ, az élővilág, az ember és a bűn négyessége adja tehát a monológ első részének szerkezetét, rávilágítva egyszersmind a világfenntartás komplexitásának fő szintjeire.

Isten szavai már-már természetfilmekhez hasonlóan képszerűek. A teremtett világ fizikai paraméterei finomhangolásának éppúgy biztosítania kell a napszakok szabályszerű váltakozását, mint a tenger határok közt tartását, vagy épp a harmatképződést. Az így kialakított fizikai keretek között élő teremtmények milliárdnyi szükséglete vár kiszolgálásra, a strucc tojásainak földhő általi kikeltésétől az oroszláncolykók és a szarvasborjak táplálásán át az ölyv dél felé navigálásáig. Mindez elképesztően összetett folyamat. A mindenség filmszerűen pergő képei az imént még saját látószögéből szemlélődő embert isteni perspektívába röpítik. Tekintete elé immár nem a saját szükséglete von horizontot. A teremtett világ atomnyi részeként pillantja meg magát, szükségletét pedig a betöltést sóvárgó szükségletóceán egy cseppjeként látja.

Elképzelhető-e érdemibb reakció e szembesülés nyomán, mint Jóbé?: „Íme, én parányi vagyok - mit feleljek neked? Kezemet a számra teszem. Egyszer szóltam, de már nem szólok, avagy kétszer, de nem teszem többé!” (39,37-38) Az őt ért csapások bagatellizálásának legkisebb szándéka nélkül is bizonyára kijelenthető, hogy azok magyarázata már ezen a ponton sem tűnt olyan halaszthatatlannak Jób számára, mint nemrég, a barátai provokációjától túlfűtve.

Ám az isteni szembesítés még nem ér itt véget. Az eddigiekben bemutatott világ lényegében csak az eszményi világ volt, amely - noha az ember számára így is áttekinthetetlenül komplex -, még javarészt³ Isten eredeti (édeni) elképzeléseit tükrözi. A bűn jelensége azonban ezt az áttekinthetetlen komplexitást is minőségileg új szintre emeli. Istennek a világfenntartói-gondviselői munkája során így már nemcsak a teremtmények és szükségleteik irdatlan számát és sokrétűségét kell figyelembe vennie, hanem azt is, hogy az „örök rend” megbolydulása folytán immár minden ember önmagát hiszi a világ közepének, szükségleteik pedig, kilépve eredeti medrükből, már nem egymás melletti harmóniában várnak betöltést, hanem kíméletlenül szembefeszülnek egymással.

Ennek a szakasznak – sőt bizonyos szempontból Isten teljes megszólalásának – mintegy a szíve a következő részlet: „Öntsd ki haragod tüzét, láss meg minden kevélyt, és alázd meg őket! Láss meg minden kevélyt, törd meg őket, és a gonoszokat az ő helyükön tipord le! Rejtsd el őket együvé a porba, arcukat kösd be mélységes sötéttel! Akkor én is dicsőítlek, hogy megtartott téged a te jobbkezed!” (40,6-9) Az igeszakasz központi jellegét a bűn és kezelése problémájának felvetése adja, két szempontból is. Isten monológja ezzel egyrészt a világfenntartás komplexitásának csúcsához érkezik. Másrészt közvetlenül érinti Jób és barátai vitájának központi kérdését, a bűnt, illetve Isten bűnnel szembeni eljárását. (A vitában ez olyan formát öltött, hogy a szenvedés a szenvedő személyes bűnének következménye-e, illetve a szenvedés feltétlenül a bűn büntetése-e Isten kezében.) Az idézett részletre fokozottan jellemző a költői tömörség, ezzel együtt az a fajta emelkedett talányosság, amely gyakran körülöleli a csakis a művészet nyelvén közölhető nagy igazságokat, s amely éppúgy teret nyit az érdemi, mint a sekélyes magyarázatok előtt.

Figyelembe véve az imént idézett szakaszt megelőző 40,2-5 igeverseket is, annyi mindenképpen kijelenthető, hogy Isten helycserére, azaz egyfajta gondolatkísérletre hívja Jóbot. Ennek lényege a következő: Jób lépjen Isten helyébe, tételezze fel, hogy isteni hatalom birtokosa („Ékesítsd csak fel magadat fénnel és méltósággal, ruházd fel magadat dicsőséggel és fenséggel!” – 40,5), amely hatalom lehetővé teszi számára a 40,6-8 igeversek szerinti igazságszolgáltatás véghezvitelét („Öntsd ki haragod tüzét, láss meg minden kevélyt és alázd meg őket!...).

Ennek az igazságszolgáltatásnak a mentalitásában, mindenekelőtt kibontakozást nem ismerő haladéktalanságában azt az igazságszolgáltatási igényt ismerhetjük fel, amelyet Jób sürgetett, Istennel perlekedve. A gondolatkísérlet záró képében – amelyet egyfajta burkolt atyai irónia is átjár – a Jób helyébe lépett Isten jelenik meg, aki hasonló ovációval fogadja Jób „rendvágását”, mint ahogy Jób fogadta volna az azonnali igazságszolgáltatás iránti kívánsága teljesítését („Akkor én is dicsőítlek, hogy megtartott téged a te jobbkezed!” – 40,9).

Isten monológja ezt követően látszólag éles fordulatot vesz: „Nézd csak a behemótot, amelyet én teremtettem, amiként téged is, fűvel él, mint az ökör!” (40,10) Ez ismételten próbára teszi a tárgyilagosságra törekvő írásmagyarázót. Az alapüzenet mindazonáltal, amelynek átadását e fordulat is munkálja, egyértelmű: bármilyen kézenfekvőnek tűnik is az isteni hatalom birtokában végrehajtható

gyors és maradéktalan igazságszolgáltatás, Isten valamiért mégsem cselekszik így. A behemótot, illetve leviatánt leíró zárszó minden bizonnyal ezt az alapüzenetet mélyíti el.

Az „én teremtetem” kijelentés, az „amiként téged is” részlettel kiegészülve jelzi egyrészt a gondolatkísérlet lezárását, azaz a felcserélt szerepek helyreállítását. Másrészt – és ez a hangsúlyosabb szempont – a behemóttal, illetve leviatánnal címzett egész szakaszhoz kulcsot ad.

A nyitókép az azt követő részletes leírás fényében önmagáért beszél: a félelmetes erejű behemót „fűvel él, mint az ökör”, vagyis nem árt, nem lép fel az erejével más teremtmények kárára. „Füvet teremnek számára a hegyek, és a mező minden vadja ott játszadozik” – erősít rá erre a 40,15 igevers is. Ilyen módon a behemót Istent és hatalmát, illetve erőszakot nem siettető hatalomgyakorlását szimbolizálja. A leviatán leírása teljes összhangban áll ezzel a párhuzammal. (Olyannyira, hogy azt is megkockáztathatjuk, valójában egy és ugyanazon állatról van szó, kétféle megnevezéssel.⁴) A Teremtő és teremtménye párhuzamba állítása közvetlenül is megjelenik a 40,10 igeversben: „Nincs oly merész, aki őt felverje. Ki hát az, aki velem szállna szembe?” Vagyis ha már a csúcsteremtmény is ellenállhatatlan erejű, mennyivel inkább az, aki elmondhatja magáról: „én teremtetem”. Így vezeti fel tehát a behemót, illetve leviatán bemutatása, és fokozza már-már katartikussá a talányt: Isten – bár hatalma révén megtehetné – mégsem önti ki haragja tüzeit a kevélyekre, nem alázza meg őket, és a gonoszokat nem tiporja le.

Eljárása okára a hatalmát érzékeltető iménti összehasonlításhoz fűzött tömör utalás világíthat rá: „Ki adott nekem előbb, hogy azt visszafizessem? Ami az ég alatt van, mind enyém!” (41,11) Isten a teremtés jogán a teremtményeknek mintegy a tulajdonosaként mutat önmagára, egyszersmind úgy, mint aki felelősséget – mégpedig szülői (atyai) felelősséget – érez értük. A „mind enyém” részlet ezzel együtt ismételten a világ komplexitását idézi meg. Isten nem ellenségként tekint a bűn által mérhetetlenül komplikálttá tett világra, és az abban élő, a tékozló fiú útjára tért gyermekeire. Nem büntetni akar, vagy elégtételt venni az elkövetett igazságtalanságok miatt, „mert könyörülő és irgalmas ő, késedelmes a haragra és nagy kegyelmű, s bánkódik a gonosz miatt” (Jóel 2,13). Éppúgy fáj neki a hűségesei fájdalma, mint azok bűne, akik azt okozzák. Isten egyetemes pozícióban van, miként az a szülő, aki nem kevésbé szereti a problémás gyereket, mint a jó természetűt, így számára nem megoldás

az előbbi által az utóbbi ellen elkövetett gonoszságok szimpla megtorlása (többek között azért, mert a problémás gyerek számára sem megoldás). Ugyanez a magasabb rendű pozíció nyilatkozik meg például akkor is, amikor egy bűnöző törvényszéki elítélésekor annak szülei mélységes szomorúságot éreznek, nem pedig elégtételt, miként a horizontális társadalom tagjai. Isten egyetemes pozíciójából sem elsősorban az egyes konkrét bűnök és bűnösök megbüntetése következik, hanem az általános értelemben – mintegy ideaként – mondott „a” bűn, „az” igazságtalanság, „a” rossz gyökerekig ható kezelése.

Isten tehát az eddigiekben elemzett művészi-dramaturgiai eszközökkel e kozmikus, végtelenül kifinomult, lassan kibontakozó eljárásába ad bepillantást Jóbnak – és az olvasónak –, a következő felismerésekre kívánva őt elvezetni: „A rosszat nem lehet ugyanolyan rossz eszközökkel megsemmisíteni, mert az ilyen eljárás nem megszünteti a problémát, hanem kiterjeszti. Ezáltal a rossz eszközök szükségszerűsége igazolódna, azaz a rossz szükségessége és örökkévaló jogosultsága. Holott a rossz betolakodott ellenség... A rosszat teljesen és véglegesen kell legyőzni, hogy ne ismétlődhessék meg újra, »ne legyen kétszer veszedelem« (Náhum 1,9). Ehhez viszont Isten olyan, »minden útjában igaz« »hosszútűrésére« (5Móz 32,4; 1Kor 13,4 stb.) van szükség, amely »nem erővel és nem hatalommal, hanem lelkével« (Zak 4,6) először magából az emberből kívánja kitisztítani (1Móz 3,15), az emberrel akarja felismertetni és megutáltatni a rosszat...” (Reisinger János: Jób könyve – Írásmagyarázat, in Reisinger-Prancz: Ószövetségi bölcsességi könyvek, Sola Scriptura Teológiai Főiskola, Bp., 2002, 22-23. o.) „[Nem lehet tehát jobb eljárást] találni a rossz, a gonosz problémájának megoldására annál a hosszútűrő, de az igazság végső, teljes erkölcsi diadalához vezető útnál, amelyet Isten megváltási terve követ.” (Jób könyve – Biblia-tanulmány, 1993/II. negyedév, 2. rész, 59. o., szerző megjelölése nélkül)

Mindezek fényében érthető meg Jób utolsó megszólalása, és az általa elvett, Isten tulajdonképpeni válasza is. „Tudom, hogy te mindent megtehetsz, és senki téged el nem fordíthat attól, amit elgondoltál. Ki az – mondod –, aki gáncsolja az örök rendet tudatlanul? Megvallom azért, hogy nem értettem, csodadolgok ezek nekem, és fel nem foghatom” – mondja Jób a viszontválaszában (42,2-3). Felületesen olvasva úgy tűnhet, hogy Jób nem annyira Isten válasza, mint inkább teljhatalma előtt hajt fejet, megrettentségében egyfajta agnoszticizmusba hátrálva és elfojtva magában a benne ágaskodó kérdést. Ám valójában szó sincs erről. A „tudom, hogy te mindent megtehetsz” kezdetű részlet egyszerűen Isten hatalma

iménti demonstrálásának összefoglalása, konstatálása. Jób ezzel lényegében azt fejezi ki, hogy megértette: Isten, noha hatalmánál fogva mindent megtehetne, mégsem tesz meg „mindent”. Egyetemes pozíciója, avagy elvei és szeretete határozzák meg hatalomgyakorlását, amelybe ilyen módon nem fér bele a Jób által kívánt haladéktalan igazságfeltárás és igazságszolgáltatás sem. Aki tehát ilyesmit követel Istentől, az az örök rendet gáncsolja tudatlanul, vagyis Isten eljárásának alapelveit, végső soron Isten jellemét hagyja figyelmen kívül.

A „megvallom azért, hogy nem értettem, csodadolgok ezek nekem, és fel nem foghatom” vallomás már minden bizonnyal az Isten művének komplexitásába kapott iménti bepillantás szédítő élményére utal. Kifejezi, hogy Jób megértette és elfogadta: ember számára áttekinthetetlen, számos részletében érthetetlen az a szelíd, lassan kibontakozó, a bűnösnek újra és újra esélyt adó bánásmód, amellyel Isten a bűn okozta katasztrófa helyreállítását és az igazság teljes győzelemre jutását munkálja.

Mi tehát Isten válasza? Szikár lényegét tekintve nem más, mint a Jób által felmutatott – és Elihu által tartalmilag felidézett – tökéletes hitbeli viszonyulás, avagy az ezt kifejező hitvallás helybenhagyása mint egyetlen járható út: „Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára porom felett megáll. És miután ezt a bőroimet megrágnák, nem ebben a testben látom meg Istent. Akit magam látok meg magamnak, az én szemeim látják meg, nem más.” (19,25-27) Vagyis a lét emberi perspektívából szemlélt és megélt paradox, fájdalmas szövevénye csak úgy viselhető el, avagy Isten megváltási tervéhez csak úgy lehet konstruktív csatlakozást találni, ha hisszük, hogy van értelme a történéseknek, de megtanuljuk hittel felfüggeszteni egyes kérdéseinket, és a későbbi megértés reményében már most valóságként elfogadni, hogy „akik Istent szeretik, minden javukra van” (Rm 8,28). Emlékezzünk itt arra, hogy Isten nem tárja fel Jób előtt ügyének konkrét magyarázatát, benne a sátáni kikéretést. Azonban Isten ezzel, illetve válaszával nem tagadja, hanem éppen hogy elismeri az ember intellektuális igényét és jogát a megértésre. Mi több, közvetve azt is, hogy e jog és igény gyakorlása – aminek olykor része lehet a hitbeli felfüggesztés is – előfeltétele mindennemű erkölcsiségnek. Eszünkbe juthat itt az is, hogy Jézus szintén hasonló tartalmú szavakkal búcsúzott tanítványaitól: „Azon a napon nem kérdeztek majd engem semmiről.” (Jn 16,23)

Isten – avagy Jób könyve – válasza azonban egy másik síkon is megszólal, mégpedig nyomatékosabban, mint a Jóbnak adott iménti válasz síkján. Ez az

olvasó síkja, amely azáltal teremtődött meg, hogy beavatást nyertünk a kerettörténetbe, a sátáni kikéretésbe. Az olvasó ettől kezdve végig más szögből látja a történeteket, mint Jób és barátai. Ez a sajátosság - azaz hogy míg az olvasó a kezdetektől tudatában van a csapások okának, addig Jób és barátai előtt Isten következetesen rejtve hagyja azt - a könyv nagy ívű szerkesztési elgondolásáról tanúskodik, egyben messzemenően alátámasztja az olvasónak címzett különválasz feltételezését. Ilyen módon Jób története, mint az emberi lét paradox és fájdalmas szövevényének egy reprezentatív epizódja, megértett precedenssé lényegül. Ez egyszerűbben fogalmazva azt jelenti, mintha Isten így szólítaná meg az olvasót: „Neked nem csupán általános érvényű választ adok, mint Jóbnak, hanem példaként feltárom előtted Jób esetének konkrét hátterét is, hogy lásd, valóban volt célja és értelme a történeteknek. Ezáltal újabb kapaszkodót nyújtok, hogy amikor majd nem látsz ilyen tisztán, akkor is akard és tudd hinni, hogy jelen vagyok, van magasabb rendű célja és értelme annak, ami történik.”

Jegyzetek

1 Lásd Reisinger János: *Jób könyve - Írásmagyarázat*. In Reisinger János - Prancz Zoltán: *Ószövetségi bölcsességi könyvek*. Sola Scriptura Teológiai Főiskola, Bp., 2002. *Jób könyve - Biblia-tanulmány*, 1993/II. negyedév (szerző megjelölése nélkül). Kovács Zoltán: *Jób könyve - Biblia-tanulmány*, BIK Kiadó, Bp., 2016. A magyarul is hozzáférhető további irodalom tekintetében lásd az utóbbi tanulmányban hivatkozottakat, pl. Muntag Andor: *Jób könyve. Fordítás és magyarázat*. Luther Kiadó, Bp., 2003. Benedikt Peters: *Jób könyvének magyarázata. Miért kell az igazaknak szenvedniük?* Evangéliumi Kiadó, Bp., 2004. Döbrössy Lajos: *Jób könyvének magyarázata*. In *Jubileumi Kommentár - A Szentírás magyarázata, I. köt.* Kálvin Kiadó, Bp., 1998.

2 Ilyen felvillanásszerű igazságok a következők:

- Jób magatartása Istennel való perre menés (33,13; 34,5-6, vö. Isten későbbi megszólalásában: 39,35; 40,3),
- Isten világfenntartói-gondviselői munkája (34,13-15, ez teszi ki Isten megszólalásának nagy részét is), illetve abból fakadó viszonyulása, hogy ő mindenek teremtője (34,19/b, vö. 41,11/b),
- az ember saját felfogásának korlátaival számoló hozzáállása, kérdező magatartása (34,32/a, vö. Jób Istennek adott viszontválaszában: 42,4),

- Jób ügye Isten előtt van, még ha egyelőre hallgat is (35,14, ez igazolódik majd Isten megszólalása által).

3 Ugyan elvétve felvillannak a 38-39. fejezetben is a gonoszok, a halál, a ragadozás és a hadakozás képei (lásd: 38,13, 15, 17; 39,1, 23-28, 33), de itt még távolról sem ezek dominálnak, hanem a világfenntartás etikailag közömbös cselekvései.

4 A hagyományosan két állat bemutatásaként tekintett szakasz teljesen értelmes marad, ha egyetlen - kétféle névvel jelölt - állat folyamatos leírásaként értelmezzük. Sőt, a bemutatás szempontjai - az állat erejének átfogó leírása, majd élőhelyének megrajzolása, ezt követően a legyőzhetetlenség (elfoghatatlanság) ecsetelése, végül ráfókuszálás egyes részletekre (fogak, szemek, orrlyukak, kültakaró stb.) - sokkal inkább hatnak értelmileg koherensnek egy, mint két állatot feltételezve. Az utóbbi esetben ugyanis magyarázatot igényelne például, hogy a behemótról miért nincsenek olyan részletek, mint a leviatánról, elfoghatatlanságának érzékeltetésére miért csak egy utalás jut, szemben a leviatán elfoghatatlanságának részletes leírásával, ugyanakkor a leviatán élőhelyére miért csak közvetett utalásokat találunk, a behemót élőhelyének közvetlen bemutatásától eltérően. További erős érv lehet felvetésünk mellett, hogy a behemóttal és a leviatánnal címzett szakaszok átmenete - azaz a 40. fejezet vége és a 41. fejezet eleje - egy stilisztikai tömböt alkot: egy kérdező, hármas gondolatritmust. Ez a szóban forgó állat elfogásának lehetetlenségét érzékelteti, konkrétan azt, hogy nem lehet az orrát, illetve a száját átfúrni, azaz nem lehet erre szolgáló eszközökkel elejteni: „Mefoghatják-e őt szemei láttára, vagy átfúrhatják-e az orrát törökkel?!” (40,19 - ez még a behemótról címzett szakaszhoz kapcsolódik.) „Kihúzhatod-e a leviatánt horoggal, leszoríthatod-e a nyelvét kötéllel? Húzhatsz-e gúzszt az orrába, az állat szigonnyal átfúrhatod-e?” (41,1-2) Ha két állatról lenne szó, az ezt a kompakt stilisztikai alakzatot törné szét. Ugyancsak meglátásunkat erősíti, hogy mind a behemóttal, mind a leviatánnal címzett szakasz olyan állatot mutat be, amely otthonosan mozog a szárazföldön is, de elsősorban a vizes élőhelyeket kedveli. Mindezekben túlmenően elmondható, hogy az isteni példázás kompozíciójába is jobban beleillik az egy állat bemutatása, mint kettőé, mi több, kifejezetten zavaró lehet, hogy Isten miért mondaná el egymás után kétszer lényegében ugyanazt a hatalmát érzékeltető beszédet. Nem cáfolja felvetésünket az sem, hogy míg a behemót egyértelműen növényevő, addig a leviatán kapcsán a 41,34 igevers („ő a

király minden ragadozó felett”) mintha ragadozó életmódra utalna. Egyrészt a Károlyi által ragadozókként fordított kifejezés egyszerűen csak vadakként is visszaadható (lásd a Magyar Biblia Tanács és a Makkabi Kiadó Biblia-fordítását). Másrészt, ha a ragadozókként való fordításnál maradunk, ebből sem következik, hogy a „király” maga is ragadozó lenne, hanem csupán még erőteljesebbé válik az Isten egyszerre szelíd és hatalmas lényét kifejező üzenet, a nagy erejű, de nem agresszív, nem vérengző, ugyanakkor a ragadozóknak is felette álló állat bemutatásával. Megjegyezhetjük még itt, hogy a 7,12 igevers említ egy bizonyos tengeri szörnyet, amely ellen őrséget szoktak állítani, azonban itt nem a leviatán kifejezés szerepel a héber szövegben.